การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาและวัฒนธรรม ตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อเดิม เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดช่วงชีวิต

The Development of Buddhist and Cultural Tourism along Luang Por Derm's Learning Path to Promote Lifelong Learning

พัชราภา สิงห์ธนสาร[1], กฤษฎิ์ติณณ์ พันธุ์ไพโรจน์[2]
Phatcharapha Singtanasarn[1], Kritinn Panpairojn[2]

Received: 9 September 2022 **Revised**: 7 December 2022 **Accepted**: 12 December 2022

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) เพื่อรวบรวมประวัติและความเป็นมาของทรัพยากรการท่องเที่ยว ตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อเดิม (2) เพื่อพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ ตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อเดิม (3) เพื่อเสริมสร้างคุณธรรม ภูมิปัญญา และคุณลักษณะแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตให้กับทุนมนุษย์ในชุมชน ตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อเดิม และ (4) เพื่อจัดทำหนังสือการท่องเที่ยวตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อเดิมและถ่ายทอดองค์ความรู้สู่ชุมชน โดยใช้การสัมภาษณ์ผู้รู้ข้อมูลชุมชน 3 ตำบล คือ ตำบลเขาทอง ตำบลสระทะเล และตำบลม่วงหัก จำนวน 9 คน การฝึกอบรมเพื่อเพิ่มทักษะด้านมัคคุเทศก์ให้กับเยาวชน จำนวน 96 คน ฝึกหัดครูให้เป็นผู้ช่วยวิทยากร จำนวน 27 คน และประชุมกลุ่มเพื่อถ่ายทอดองค์ความรู้ให้กับผู้นำชุมชนและชาวบ้าน จำนวน 92 คน สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลคือสถิติ paired t-test และสถิติเชิงพรรณนา ได้แก่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ผลการศึกษาพบว่า (1) ได้แหล่งเรียนรู้เชิงพุทธศาสนาและวัฒนธรรมเพิ่มขึ้น 3 แห่ง (2) ได้หนังสืออิเล็กทรอนิกส์เกี่ยวกับทรัพยากรการท่องเที่ยวตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อเดิม 3 เล่ม (3) ได้มัคคุเทศก์น้อยที่มีความรู้ความสามารถจำนวน 96 คน โดยมีคะแนนการทดสอบความรู้หลังอบรมสูงกว่าคะแนนการทดสอบความรู้ก่อนอบรม อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 อีกทั้งยังมีผลการประเมินมัคคุเทศก์น้อยด้านการให้บริการนักท่องเที่ยวโดยผู้ทรงคุณวุฒิในภาพรวมอยู่ในระดับดี และ (4) มีครูที่สามารถถ่ายทอดความรู้ให้กับนักเรียนรุ่นต่อไปได้

คำสำคัญ: ทรัพยากรทางการท่องเที่ยว, การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาและวัฒนธรรม, การเรียนรู้ของหลวงพ่อเดิม, การเรียนรู้ตลอดช่วงชีวิต

[1] รองศาสตราจารย์, คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์
[2] อาจารย์ประจำ, คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์
[1] Associate Professor, Faculty of Management Science Nakhon Sawan Rajabhat University
[2] Lecturer, Faculty of Management Science Nakhon Sawan Rajabhat University

Abstract

The objectives of this research are. - (1) to collect the history and background of tourism resources along Luang Por Derm's Learning path (LPDLP), (2) to develop learning resources along LPDLP, (3) to strengthen the virtues, wisdom, and characteristics of lifelong learning for human capital in the community along LPDLP, and (4) to create tourism books according to LPDLP and transfer knowledge to the community. The researcher conducted in-depth interviews with a total of 9 community information experts in 3 sub-districts, namely Khao Thong Sub-district, Sa Thale Sub-district, and Muang Hak Sub-district. Training was organized to increase guide skills for 96 youths, and 27 teachers were trained to be assistant speakers. A meeting was organized to pass knowledge to community leaders and villagers with a total of 92 persons. Paired t-test and descriptive statistics such as percentage, mean, and standard deviation were used for data analysis. The results of this research revealed that. - (1) there were 3 new e-books about tourism resources along Luang Por Derm's Learning path, (2) there were 3 new Buddhist and cultural learning resources, (3) there were 96 knowledgeable young guides with scores in post-tests being higher than pre-test scores with a statistical significance at the 0.05 level ; the result of the assessment of young guides in terms of providing tourist services by qualified persons as a whole was at a good level, and (4) there were teachers who can pass their knowledge to students of the next generation.

Keywords: Tourism resources, buddhist and cultural tourism, learning path of luang por Derm's, lifelong learning

บทนำ

จากแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2560-2564) ได้มีการประเมินสถานการณ์และแนวโน้มของอุตสาหกรรมท่องเที่ยวว่ายังคงมีแนวโน้มเติบโตอย่างต่อเนื่องด้วยศักยภาพของทำเลที่ตั้ง ความหลากหลายของทรัพยากรท่องเที่ยว และความเป็นไทย โดยได้วางวิสัยทัศน์การท่องเที่ยวไทย พ.ศ. 2579 ว่า ประเทศไทยเป็นแหล่งท่องเที่ยวคุณภาพชั้นนำของโลกที่เติบโตอย่างมีดุลยภาพบนพื้นฐานความเป็นไทย เพื่อส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจสังคม และกระจายรายได้สู่ประชาชนทุกภาคส่วนอย่างยั่งยืน นอกจากนี้ความก้าวหน้าของเทคโนโลยีทำให้สื่อสังคมออนไลน์มีส่วนสำคัญในการสืบค้นข้อมูลและเพิ่มความสะดวกสบายตลอดการเดินทางของนักท่องเที่ยว ปัจจุบันนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับการแสวงหาประสบการณ์ที่มากกว่าการท่องเที่ยวรูปแบบเดิมๆ ทั่วไป โดยต้องการสัมผัสวิถีชีวิตผู้คนและประเพณีท้องถิ่นอย่างแท้จริง มากกว่าการเยี่ยมชมสถานที่ท่องเที่ยวเพียงอย่างเดียว ซึ่งเป็นรูปแบบการท่องเที่ยวที่กำลังได้รับความนิยมเป็นอย่างสูงในปัจจุบัน แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวรูปแบบใหม่ๆ และการจัดสรรแพ็คเกจการท่องเที่ยวที่สามารถให้ประสบการณ์การท่องเที่ยวที่สอดคล้องกับความต้องการของนักท่องเที่ยวกลุ่มนี้โดยการร่วมมือกับชุมชนท้องถิ่นแนวโน้มในระยะ 10 ปีข้างหน้า

กลุ่มนักท่องเที่ยวหลักของโลก ยังคงเป็นนักท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (คณะกรรมการนโยบายการท่องเที่ยวแห่งชาติ, 2560) สอดคล้องกับงานวิจัยของธนกฤต สังข์เฉย (2550) พบว่าการท่องเที่ยวเชิงศาสนา เป็นรูปแบบของการท่องเที่ยวเฉพาะด้านที่มีกลุ่มนักท่องเที่ยวจำนวนมากให้ความสนใจเกี่ยวกับการศึกษาศาสนาหรือลัทธิ ชื่นชมสถาปัตยกรรมหรือประวัติศาสตร์ บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และการนมัสการเกจิอาจารย์ หลวงพ่อเดิม พุทธสโร วัดหนองโพ พระเกจิผู้มีชื่อเสียงโด่งดังรูปหนึ่งของ จังหวัดนครสวรรค์ ได้รับการยกย่องให้เป็น “เทพเจ้าแห่งเมืองสี่แคว” เป็นที่เคารพศรัทธาของพุทธศาสนิกชนทั่วประเทศ เกียรติคุณอันงดงามของหลวงพ่อเดิมเลื่องลือไปไกล ผู้คนมากมายจากทั่วสารทิศต่างเดินทางมานมัสการหลวงพ่อเดิมอยู่มิขาด บ้างมากราบไหว้ขอพรให้ท่านเป่าศีรษะให้เป็นสิริมงคล บ้างมาเพื่อขอให้ท่านประทับรอยเท้าบนผ้าเพื่อใช้เป็นของมงคลพกติดตัว อีกทั้งจริยาวัตรตลอดชีวิตของท่านยังแฝงหลักธรรมให้คนรุ่นหลักนำไปใช้เป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตทั้งเรื่องของ คุณธรรม ภูมิปัญญา และการเรียนรู้ ดังนั้นหากได้มีการศึกษาและพัฒนาสถานที่ต่างๆ ตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อเดิมให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาและวัฒนธรรม และแหล่งเรียนรู้ให้กับเยาวชน ตลอดจนนักท่องเที่ยวและผู้ที่สนใจทั้งในและนอกพื้นที่สามารถใช้เพื่อการศึกษาคุณค่าทางประวัติศาสตร์โบราณคดี และศาสนา รวมถึงสถานที่หรืออาคารสิ่งก่อสร้างที่มีอายุเก่าแก่หรือเคยมีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ ตลอดจนงานประเพณี และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คน โดยการสร้างเส้นทางเชื่อมโยงการท่องเที่ยวตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อเดิมได้ก็จะทำให้ประหยัดต้นทุนในการท่องเที่ยว และอำนวยความสะดวกให้นักท่องเที่ยว ส่วนคนในชุมชนก็มีสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ และแหล่งเรียนรู้ที่จะสร้างความภาคภูมิใจในศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นตนเอง ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะทำงานวิจัยนี้ จากการศึกษาของ พัชราภา สิงห์ธนสาร (2563) พบว่า สถานที่ต่างๆ ที่เป็นแหล่งเรียนรู้ของหลวงพ่อเดิมจะอยู่ในเขต อำเภอพยุหะคีรี เป็นส่วนใหญ่ ประกอบด้วย 6 ที่ คือ (1) วัดเขาแก้ว ตำบลพยุหะ (2) วัดอินทาราม (วัดใน) ตำบลพยุหะ (3) วัดพระปรางค์เหลือง ตำบลท่าน้ำอ้อย (4) วัดเขาทอง ตำบลเขาทอง (5) วัดสระทะเล ตำบลสระทะเล และ (6) วัดบ้านบน ตำบลม่วงหัก และที่อำเภอพยุหะคีรีนี้นอกจากจะมีประวัติความเป็นมา โบราณสถานและโบราณวัตถุที่น่าสนใจเป็นอย่างมากแล้ว ยังมีจุดแข็งในเรื่องของประเพณีท้องถิ่นที่มีอัตลักษณ์ เช่น ประเพณีจับข้อมือสาวของชาวมอญ (ตำบลเขาทอง) ประเพณีเต้นกำรำเคียว (ตำบลสระทะเล) และสิ่งที่เป็นโอกาสของอำเภอพยุหะคีรี คือ ประชาชนสามารถเข้าถึงข้อมูลข่าวสารได้มากขึ้น ผ่านเครือข่ายทางสังคมต่างๆ อำเภอพยุหะคีรีจึงมีศักยภาพเพียงพอที่จะพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชน แต่แหล่งการเรียนรู้ดังกล่าวในปัจจุบันไม่เอื้อต่อการเรียนรู้ด้วยตัวเอง และขาดการถ่ายทอดจากแหล่งเรียนรู้อย่างเป็นระบบ ทำให้คนรุ่นหลังตระหนักถึงวัฒนธรรมโบราณน้อยลง ซึ่งพัชราภา สิงห์ธนสาร (2563) ได้ทำการศึกษาเพียง 3 ที่ คือ (1) วัดเขาแก้ว ตำบลพยุหะ (2) วัดอินทาราม (วัดใน) ตำบลพยุหะ และ (3) วัดพระปรางค์เหลือง ตำบลท่าน้ำอ้อย

จากเหตุผลข้างต้นผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาเพิ่มเติมอีก 3 ที่ คือ (1) วัดเขาทอง ตำบลเขาทอง (2) วัดสระทะเล ตำบลสระทะเล และ (3) วัดบ้านบน ตำบลม่วงหัก แล้วนำมาพัฒนาเส้นทางเชื่อมโยง ทั้ง 6 ที่ และกำหนดรูปแบบ ตลอดจนกิจกรรมการท่องเที่ยวตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อเดิมเป็นลำดับต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1) เพื่อรวบรวมประวัติและความเป็นมาของทรัพยากรการท่องเที่ยว ตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อเดิม

2) เพื่อพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ ตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อเดิม

3) เพื่อเสริมสร้างคุณธรรม ภูมิปัญญา และคุณลักษณะแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตให้กับทุนมนุษย์ในชุมชน ตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อเดิม

4) เพื่อจัดทำหนังสือการท่องเที่ยวตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อเดิมและถ่ายทอดองค์ความรู้สู่ชุมชน

แนวคิดและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

ประวัติและหลักธรรมตามจริยาวัตรของหลวงพ่อเดิม

ข้อมูลจากพิพิธภัณฑ์หลวงพ่อเดิมพบว่า หลวงพ่อเดิมถือกำเนิด เมื่อวันพุธที่ 6 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2403 บิดาชื่อ นายเนียม มารดาชื่อ นางภู่ เหตุที่เป็นบุตรชายคนแรกของบิดามารดา ปู่ย่าตายายจึงให้ชื่อว่า “เดิม”

วันอาทิตย์ที่ 31 ตุลาคม พ.ศ. 2423 ได้อุปสมบท ณ พัทธสีมา วัดเขาแก้ว อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ มีหลวงพ่อแก้ว (วัดอินทาราม) เป็นพระอุปัชฌาย์ พระครูพยุหานุศาสก์ (หลวงพ่อเงิน วัดพระปรางค์เหลือง) เป็นพระกรรมวาจาจารย์ และหลวงพ่อเทศ (วัดสระทะเล) เป็นพระอนุสาวนาจารย์ ได้รับฉายาทางธรรมว่า “พุทฺธสโร” (ผู้มีพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง) ครั้นอุปสมบทแล้ว ได้มาจำพรรษาที่วัดหนองโพ ท่านได้ศึกษาพระปริยัติธรรมและภาษาบาลีกับหลวงตาชม (เจ้าอาวาสวัดหนองโพ ภาพที่ 4) ตามแบบที่พระนวกะ พึงศึกษา รวมถึงศึกษาพระปริยัติธรรมเพิ่มเติมและคาถาอาคมเบื้องต้นจากอาจารย์พัน ชูพันธ์ ฆราวาสผู้เป็นศิษย์สายตรงของหลวงพ่อเฒ่า (รอด) เจ้าอาวาสรูปแรกของวัดหนองโพ

เนื่องจากในวัยเยาว์มิได้รับการศึกษามากนัก จึงเป็นเหตุให้พระเดิมมีความมุ่งมั่นขวนขวายในการศึกษาพระปริยัติธรรมและความรู้ด้านต่าง ๆ เป็นเวลากว่า 7 พรรษา อ่านตำราทั้งกลางวันและกลางคืน รวมถึงได้ศึกษาจากอาจารย์อีกหลายท่านทั้งพระภิกษุสงฆ์และฆราวาส เช่น ศึกษาด้านวิปัสสนากรรมฐานกับหลวงพ่อเทศ (วัดสระทะเล) ศึกษาพระปริยัติธรรมขั้นสูงกับอาจารย์แย้ม ผู้เป็นฆราวาส (วัดสระทะเล) ศึกษาการเทศน์ทำนองการเทศน์และการอ่านคัมภีร์ใบลานกับพระอาจารย์นุ่ม (วัดเขาทอง) ชื่อเสียงด้านการเป็นนักเทศน์ของหลวงพ่อเดิมเล่าลือกันไปทั่ว แต่แล้วหลวงพ่อก็เลิกเทศน์ ด้วยเหตุที่ท่านกล่าวว่า

“มัวแต่สอนคนอื่นและเอาสตางค์เขาอีกด้วย ส่วนตัวเองไม่ได้สอนสักที ต่อไปนี้ต้องสอนตัวเองเสียที”

หลังจากเลิกเทศน์แล้ว ท่านได้เดินทางไปศึกษาด้านวิปัสสนากรรมฐานกับหลวงพ่อแก้ว ผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ (วัดอินทาราม) และหลวงพ่อเงิน ผู้เป็นพระกรรมวาจาจารย์ (วัดพระปรางค์เหลือง)

หลวงพ่อเดิมเจริญมหาสติปัฏฐาน อันเป็นหนทางเอกแห่งพระนิพพาน ดังวัตรปฏิบัติที่เห็นเป็นนิตย์คือด้วยการดำรงสติมั่นในกายานุปัสสนา (นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายให้ตรง ดำรงสติเฉพาะหน้า) เป็นเหตุให้เกิดญาณอันแน่วแน่แตกฉานและเข้าใจในพระธรรมวินัยอย่างลุ่มลึก

เมื่อ พ.ศ. 2435 หลวงพ่อเดิมรับตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดหนองโพ และเห็นว่าวัดหนองโพมีสภาพทรุดโทรม จึงเริ่มพัฒนาวัดด้วยการสร้างและบูรณะถาวรวัตถุต่าง ๆ ให้เป็นสัดเป็นส่วนมากขึ้น นอกจากการสร้างและบูรณะสิ่งต่าง ๆ ในวัดหนองโพแล้ว หลวงพ่อเดิมยังเดินทางไปช่วยสร้าง

ช่วยบูรณะให้วัดในท้องถิ่นอื่นทั้งใกล้ไกลมากมาย ท่านมิได้เป็นเพียงผู้นำในการดำเนินการเท่านั้น หากแต่ลงมือทำด้วยตนเองร่วมกับช่างจีนและช่างมอญ และจำวัดอยู่ที่วัดแห่งนั้นๆ ให้แน่ใจว่างานที่กำลังทำเสร็จสมบูรณ์จึงจะเดินทางกลับวัดหนองโพ

หลวงพ่อเดิมมีกสิณที่เข้มขลังทำให้พลังจิตของท่านแน่วแน่ ท่านทดสอบกสิณในวิชาทองคำศาสตร์หรือที่เรียกว่าเล่นแร่แปรธาตุ การแปรธาตุต้องใช้ทั้งศาสตร์และพลังจิต ลูกศิษย์ของท่านเป็นลูกมือช่วยเผาถ่านและสูบไฟ ท่านสามารถแปรธาตุโลหะเป็นทองได้สำเร็จ เมื่อทดลองจนเข้าใจและไม่เห็นประโยชน์ท่านจึงวางมือ

กระทั่งล่วงเข้าวันอังคารที่ 15 พฤษภาคม พ.ศ. 2494 หลวงพ่อเดิมกลับมาจากการเป็นประธานสร้างถาวรวัตถุที่วัดอินทารามและอาพาธด้วยความชรา

วันอังคารที่ 22 พฤษภาคม พ.ศ. 2494 อาการของหลวงพ่อเดิมทรุดหนัก แต่สติยังครบถ้วน ท่านถามศิษย์ว่า “น้ำในสระทั้งสองลูกเป็นอย่างไร พอใช้ไหม” ศิษย์ตอบว่า “น้ำในสระแห้งขอดมาก หากฝนไม่ตกภายในวันสองวันนี้คงจะอดน้ำกันแน่นอน”

เมื่อได้ยินเช่นนั้นหลวงพ่อเดิมหลับตาลงประคองสองมือไว้บนอก ศิษย์ต่างรู้กันดีว่าหลวงพ่อกำลังเจริญภาวนา ฟ้าที่สว่างจ้ากลับมืดครึ้มฝนตั้งเค้า และตกลงมาอย่างหนักราว 30 นาที น้ำฝนไหลลงสระราวได้ค่อนสระ ฝนขาดเม็ดหลวงพ่อเดิมสิ้นลมหายใจ รวมสิริอายุได้ 91 ปี 70 พรรษา เสียงกลองประโคมดังไปทั่วทั้งหมู่บ้าน พ่อคูณ แม่ปทุม ชูงวงเหนี่ยวหน้าต่างกุฏิส่งเสียงร้องน้ำตาไหลพราก เสียงรำไห้ระงมไปทั่วทั้งวัด

หีบศพหลวงพ่อเดิมตั้งอยู่ที่โรงทึม (โรงธรรมสำหรับตั้งศพก่อนพิธีเผา) ซึ่งไม่ห่างจากเมรุมากนัก ผู้คนจากทั่วสารทิศเดินทางมาราบศพหลวงพ่อเดิมอยู่เนืองนิตย์ทั้งกลางวันและกลางคืน วันพระราชทานเพลิงศพหลวงพ่อเดิมตรงกับวันจันทร์ที่ 7 เมษายน พ.ศ. 2495 วัดหนองโพเนืองแน่นไปด้วยผู้คนที่หลั่งไหลมาร่วมงานด้วยศรัทธาและอาลัยท่านยิ่งนัก แม้สังขารของท่านจะดับสูญไป แต่ด้วยกิตติคุณและวัตรปฏิบัติอันงดงามของหลวงพ่อเดิม ยังคงตราตรึงในความสำนึกระลึกถึงของผู้เคารพศรัทธาเรื่อยมาจวบจนปัจจุบัน

หลักธรรมตามจริยาวัตรของหลวงพ่อเดิม

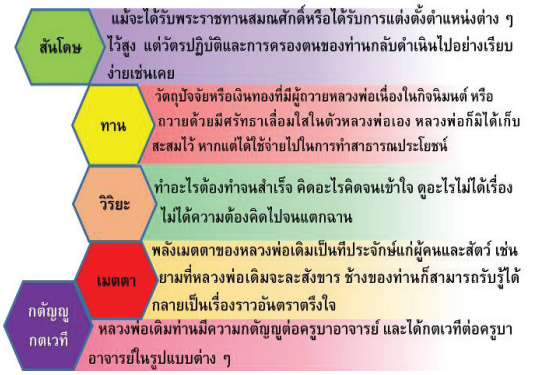

แนวคิดเกี่ยวกับแหล่งการเรียนรู้

ความหมายของแหล่งการเรียนรู้สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของชุมชนที่มีบทบาทสำคัญต่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต เนื่องจากเป็นแหล่งที่จะให้ความรู้แก่บุคคลถัดจากบ้าน แหล่งการเรียนรู้ชุมชนมีความสำคัญต่อการเรียนรู้ตามอัธยาศัยของคนในชุมชนให้สามารถเรียนรู้จากประสบการณ์จริง เป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นในชุมชน เพื่อเป็นรากฐานของการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนอย่างยั่งยืน สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (2549) จำแนกแหล่งการเรียนรู้ออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่

1) แหล่งการเรียนรู้ประเภทบุคคล

2) แหล่งการเรียนรู้ประเภทสถานที่หรือวัตถุสิ่งก่อสร้างต่างๆ

3) แหล่งการเรียนรู้ประเภทสื่อที่เป็นตัวกลาง ทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจและทักษะประสบการณ์

4) แหล่งการเรียนรู้ประเภทกิจกรรม

การศึกษาตลอดชีวิตจะเกิดขึ้นไม่ได้ถ้าไม่มีการจัดบริการแหล่งการเรียนรู้ ในทางปฏิบัติหน่วยงาน ผู้จัดการศึกษาควรจะดำเนินการแหล่งการเรียนรู้ (สุมาลี สังข์ศรี, 2555) ดังนี้

1) จัดให้เป็นแหล่งความรู้ที่บริการการศึกษาทุกประเภท ทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษา นอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย

2) จัดสำหรับกลุ่มเป้าหมายทุกคนโดยไม่จำกัดเพศ วัย พื้นฐานความรู้ อาชีพ ฐานะ ความสนใจ เข้าศึกษาหาความรู้ได้ในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง

3) เข้าถึงกลุ่มเป้าหมายหรือให้กลุ่มเป้าหมายเข้าถึงได้ง่าย

4) ให้บริการอย่างต่อเนื่อง กลุ่มเป้าหมายที่มีความสนใจจะศึกษาหาความรู้สามารถศึกษาได้ทุกเวลาที่ต้องการ

แนวคิดเกี่ยวกับเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร

กรอบนโยบายไอซีที 2020 เป็นแนวทางสู่ยุคดิจิทัลและการสื่อสารที่รวดเร็วเพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนสามารถเข้าถึงโครงสร้างพื้นฐานไอซีทีด้วยความเร็วสูงได้อย่างเท่าเทียมเสมือนกับสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานทั่วไป ซึ่งเป็นการยกระดับความพร้อมด้านเทคโนโลยีและการสื่อสารส่งเสริมให้ประชาชนสามารถเข้าถึงและเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ ได้ตลอดเวลา ก้าวทันกับเหตุการณ์และความเปลี่ยนแปลงเพื่อนำพาไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ที่ดีของประชาชน (ธนัทณัฏฐ์ ฉัตรภัครัตน และคณะ, 2561)

ไอซีทีมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาด้านการศึกษา หลังจากที่ประเทศไทยได้พัฒนาระบบเครือข่ายและระบบสารสนเทศเพื่อสนับสนุนการเรียนรู้ การสืบค้นหนังสือ ข้อมูล เอกสารสำหรับนักเรียน นักศึกษา และประชาชน (จิระวรรณ เจียสกุล, 2557 ; กิดานันท์ มลิทอง, 2543)

แนวคิดการเรียนด้วยการนำตนเอง

การเรียนด้วยการนำตนเอง (self-directed learning) เป็นเป้าหมายสำคัญในการจัดการศึกษา เนื่องจากเป็นพื้นฐานสำคัญที่ทำให้เกิดการเรียนรู้อย่างเนื่องตลอดชีวิต เพื่อให้สามารถปรับตัวรองรับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงได้อย่างเหมาะสม (สำนักงาน คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2555) โดยเป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากแรงจูงใจ ภายในของผู้เรียนเอง ผู้เรียนมีความต้องการที่จะเรียนรู้ด้วยความสมัครใจ มีความรับผิดชอบในการวางแผนการเรียน ดำเนินการเรียน รวมทั้งการประเมินผลสิ่งที่เรียนรู้ได้ด้วยตนเอง โดยสามารถจัดการเรียนรู้ให้กับผู้เรียนในทุกช่วงอายุ และก่อให้เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ตลอดชีวิต (นัดดา อังสุโวทัย, 2550 ; Smaldino *et al*., 2005)

แนวคิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต

การพัฒนาการศึกษาและการเรียนรู้ตลอดชีวิตควรมุ่งเน้นการพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานการศึกษา การเพิ่มโอกาสทางการศึกษาและการเรียนรู้ โดยเฉพาะการส่งเสริมทุกภาคส่วนเข้ามามีส่วนร่วมเพื่อให้คนไทยเรียนรู้ตลอดชีวิต (สุวิธิดา จรุงเกียรติกุล, 2557) Knowles (1970, 1990) และ Henschke (2008) ได้ระบุแนวทางและตัวบ่งชี้ที่แสดงให้เห็นถึงลักษณะของบุคคลที่เรียนรู้ตลอดชีวิตประกอบด้วย 6 ประการดังนี้ 1) มีความต้องการที่จะเรียนรู้ 2) มีแนวคิดของ

ผู้เรียนด้วยตนเอง 3) เน้นการสร้างบทบาทของประสบการณ์ 4) เตรียมความพร้อมที่จะเรียนรู้ 5) การวางแนวทางเพื่อการเรียนรู้ และ 6) มีแรงจูงใจในการเรียนรู้

แนวคิดศักยภาพพื้นฐานที่สำคัญของแหล่งท่องเที่ยว

ศักยภาพพื้นฐานที่สำคัญของแหล่งท่องเที่ยว 6 ด้าน ประกอบด้วย (1) ด้านสิ่งดึงดูดใจ (2) ด้านสิ่งอำนวยความสะดวก (3) ด้านการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว (4) ด้านการรักษาความปลอดภัย (5) ด้านการตลาดการท่องเที่ยว และ (6) ด้านการบริหารจัดการนักท่องเที่ยว

แนวคิดองค์ประกอบแหล่งท่องเที่ยว

แนวคิดองค์ประกอบแหล่งท่องเที่ยว (5As) ของ Dickman (1997) ประกอบด้วย สิ่งดึงดูดใจทางการท่องเที่ยว การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว สิ่งอำนวยความสะดวกในแหล่งท่องเที่ยว ที่พัก กิจกรรม

ทฤษฎีความต้องการตามลำดับขั้นของมาสโลว์ บูรณาการกับแนวคิดแรงจูงใจที่ก่อให้เกิดพฤติกรรมการตัดสินใจในการเดินทางของนักท่องเที่ยว (วัชราภรณ์ ระยับศรี, 2551) พิจารณา 2 ประเภท ได้แก่

ปัจจัยดึง (pull factor) ประกอบด้วย (1) ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ (2) ปัจจัยทางภูมิศาสตร์ (3) ปัจจัยทางด้านสังคมและวัฒนธรรม (4) ปัจจัยทางด้านการเมือง (5) ปัจจัยทางเทคโนโลยี และ (6) สื่อ

ปัจจัยผลัก (push factor) ประกอบด้วย (1) ต้องการตอบสนองความต้องการทางกาย (2) ต้องการรู้สึกปลอดภัยและมั่นคง (3) ต้องการเป็นที่ยอมรับและยกย่องนับถือในสังคมนั้นๆ (4) ต้องการเสริมสร้างความเชื่อมั่นและศักดิ์ศรีของตนเอง และ (5) ต้องการบันทึกประสบการณ์และความสำเร็จของตน

แนวคิดระบบการท่องเที่ยว

แนวคิดระบบการท่องเที่ยว (สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, 2540) จำแนกได้ 3 ระบบย่อย คือ

1) ทรัพยากรการท่องเที่ยว แหล่งท่องเที่ยวเป็นทรัพยากรที่สำคัญ จัดเป็นอุปทานการท่องเที่ยว

2) บริการการท่องเที่ยว บริการที่รับรองการท่องเที่ยวเป็นอุปทานประเภทหนึ่ง ซึ่งไม่ได้เป็นจุดหมายปลายทางของนักท่องเที่ยว แต่เป็นบริการที่รองรับความสะดวกสบายและความบันเทิงแก่นักท่องเที่ยว

3) ตลาดการท่องเที่ยว เป็นการแสดงออกของอุปสงค์ (tourism demand) ซึ่งมีความปรารถนาในการท่องเที่ยวจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง เพื่อเข้าร่วมในกิจกรรมการพักผ่อนหย่อนใจและเพื่อกิจกรรมอื่นๆ

แนวคิดองค์ประกอบของการท่องเที่ยว

แนวคิดองค์ประกอบของการท่องเที่ยว ปาริฉัตร อิ้งจะนิล (2554) ประกอบด้วย (1) นักท่องเที่ยว (2) การเดินทาง (3) แรงจูงใจในการท่องเที่ยว และ (4) ทรัพยากรการท่องเที่ยว

แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม (2554) ได้ให้ความหมายของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ว่า เป็นการศึกษาหาความรู้ในพื้นที่หรือบริเวณที่มีคุณลักษณะที่สำคัญทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม มีการบอกเล่าเรื่องราวในการพัฒนาทางสังคมและมนุษย์ผ่านทางประวัติศาสตร์อันเป็นผลเกี่ยวเนื่องกับวัฒนธรรม องค์ความรู้ และการให้คุณค่าของสังคม โดยสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าหรือสภาพแวดล้อมอย่างธรรมชาติ ที่

สามารถแสดงออกให้เห็นถึงความสวยงามและประโยชน์ที่ได้รับจากธรรมชาติ สามารถสะท้อนให้เห็นถึงสภาพชีวิต ความเป็นอยู่ของคนในแต่ละยุคสมัยได้เป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม หรือขนบธรรมเนียมประเพณี

แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงพุทธ

แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงพุทธจากการศึกษาของ ประภัสสร ผ่องใส (2556) สรุปได้ว่า การท่องเที่ยวเชิงพุทธมิใช่เป็นการท่องเที่ยวเพื่อชมสถานที่เพียงเท่านั้น แต่หากเป็นการมองสรรพสิ่งแวดล้อมอย่างเข้าใจ และปฏิบัติตนอย่างถูกต้อง ต่อ คน สัตว์ สิ่งแวดล้อม วิถีชีวิต ประเพณี และวัฒนธรรมของผู้คนในสังคมนั้นๆ การท่องเที่ยวเชิงพุทธมีคุณประโยชน์มากมาย การท่องเที่ยวเชิงพุทธสามารถสืบสานอนุรักษ์คุณค่าของศิลปะไทยให้คงอยู่ไปกับพระพุทธศาสนา การท่องเที่ยวเชิงพุทธถือเป็นการเรียนรู้ในด้านประเพณี วัฒนธรรม กิจกรรม และความเชื่อทางพระพุทธศาสนาตลอดจนการพัฒนาจิตใจมนุษย์ให้สูงขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับหลักพุทธศาสนา คือ ต้องการให้ทุกคนเป็นคนดี

วิธีการศึกษา

เป็นการวิจัยแบบผสมผสานโดยศึกษาวิจัยจากเอกสารที่ได้รับการรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย วิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์บุคคลแบบเจาะลึก รวมถึงการประชุมกลุ่ม การจัดนิทรรศการ ตลอดจนวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบประเมินที่ได้จากการอบรม

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ ชาวบ้านชุมชนบ้านบน ชุมชนสระทะเล และชุมชนเขาทอง รวมจำนวน 92 คน นักเรียนโรงเรียนวัดบ้านบน นักเรียนโรงเรียนบ้านใหม่ศึกษา และนักเรียนโรงเรียนเขาทอง รวมจำนวน 96 คน ครูโรงเรียนวัดบ้านบน ครูโรงเรียนบ้านใหม่ศึกษา และครูโรงเรียนเขาทอง รวมจำนวน 27 คน

ขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูล

ขั้นตอนที่ 1 รวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติและความเป็นมาของทรัพยากรการท่องเที่ยวของอำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ ตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อเดิม ประกอบด้วย 3 วัด คือ (1) วัดเขาทอง ตำบลเขาทอง (2) วัดสระทะเล ตำบลสระทะเล และ (3) วัดบ้านบน ตำบลม่วงหัก เพื่อให้ได้ประวัติความเป็นมา ความเกี่ยวพันกับหลวงพ่อเดิม ร่องรอยของโบราณสถาน ที่หลวงพ่อเดิมเคยมาร่วมสร้างหรือบูรณะ ตลอดจนทรัพยากรทางการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาและวัฒนธรรมอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นโบราณสถานหรือโบราณวัตถุของวัดเป้าหมาย เพื่อนำมาใช้เป็นองค์ความรู้เพื่อถ่ายทอดและเผยแพร่ให้กับเยาวชนและนักท่องเที่ยวในขั้นตอนต่อไป

ขั้นตอนที่ 2 จัดทำสื่อและนำเทคโนโลยีมาใช้ โดยสื่อที่จะนำมาใช้เพื่อช่วยให้เกิดการรับรู้ได้ง่ายในรูปแบบของบอร์ดนิทรรศการ และนำเสนอในลักษณะของสื่ออิเล็กทรอนิกส์ที่สามารถเปิดผ่านได้ทั้งสมาร์ทโฟน และเครื่องคอมพิวเตอร์และหนังสือ

ขั้นตอนที่ 3 ประสานงานพื้นที่เป้าหมายที่จะพัฒนาแหล่งเรียนรู้ ประกอบด้วยวัดเขาทอง วัดสระทะเล และวัดบ้านบน เพื่อขออนุญาตก่อนเข้าดำเนินการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ด้วยการติดตั้งป้ายสื่อความภายในวัด ตลอดจนจัดกิจกรรมอบรมภาคปฏิบัติ ณ สถานที่จริงให้กับนักเรียนในพื้นที่

ขั้นตอนที่ 4 ประชุมผู้มีส่วนเกี่ยวข้องภายในชุมชนระหว่างชุมชน และวัดในพื้นที่ตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อเดิม เพื่อคัดเลือกสถานที่ที่ต้องการพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้ เพื่อนำเสนอทรัพยากรทางการท่องเที่ยวของแต่ละวัดว่ามีจุดใดบ้าง แต่ละจุดมีความสำคัญและความ

เป็นมาอย่างไร ให้ที่ประชุมเสนอความคิดเห็น เพื่อทำการคัดเลือกและหาข้อสรุปว่าควรพัฒนาทรัพยากรทางการท่องเที่ยวตรงจุดใดของวัดให้เป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชน

ขั้นตอนที่ 5 พัฒนาแหล่งเรียนรู้ที่วัดตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อเดิม โดยการจัดทำป้ายสื่อความหมาย ณ สถานที่สำคัญ ของวัดเขาทอง วัดสระทะเล และวัดบ้านบน ที่ได้รับการเลือกจากการทำประชาพิจารณ์ของชาวบ้านในชุมชน

ขั้นตอนที่ 6 จัดนิทรรศการแหล่งท่องเที่ยว ตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อเดิม ทั้งที่ วัด และโรงเรียน

ขั้นตอนที่ 7 นำองค์ความรู้ชุมชน และสื่อการเรียนรู้ที่จัดทำมาใช้ในการจัดกระบวนการเรียนรู้ สำหรับกิจกรรมการอบรมมัคคุเทศก์น้อย ทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติให้กับนักเรียนในพื้นที่เป้าหมายเพื่อเสริมสร้างคุณธรรม ภูมิปัญญา และคุณลักษณะแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตให้กับทุนมนุษย์ในชุมชน โดยสื่อการเรียนรู้ ได้แก่ (1) แหล่งเรียนรู้ทั้งนิทรรศการเคลื่อนที่และนิทรรศการถาวรของ 3 วัด ประกอบด้วยวัดเขาทอง วัดสระทะเล และวัดบ้านบน (2) หนังสืออิเล็กทรอนิกส์ทรัพยากรการท่องเที่ยวของ 3 วัด ประกอบด้วยวัดเขาทอง วัดสระทะเล และวัดบ้านบน ที่สามารถเปิดผ่านโทรศัพท์มือถือได้โดยใช้ QR code (3) เอกสารประกอบการอบรมมัคคุเทศก์น้อย ณ แหล่งท่องเที่ยวตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อเดิม และ (4) power point ที่จะในการอบรมมัคคุเทศก์น้อย ณ แหล่งท่องเที่ยวตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อเดิม โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้นักเรียนเหล่านี้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการให้บริการ และทราบข้อมูลเกี่ยวกับทรัพยากรทางการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาและวัฒนธรรมภายในชุมชนของตน รวมถึงมีการสอดแทรกหลักธรรมตามจริยาวัตรของหลวงพ่อเดิม ประกอบด้วย สันโดษ ทาน วิริยะ เมตตา และกตัญญู กตเวที ให้กับเยาวชนเพื่อเป็นการปลูกฝังคุณธรรมเหล่านี้ให้กับเยาวชน และเผยแพร่ให้กับนักท่องเที่ยวได้อย่างมีประสิทธิภาพต่อไป

เครื่องมือ

1) แบบประเมินตนเองเกี่ยวกับความรู้ก่อนและหลังการอบรมของนักเรียนที่เข้าอบรม เป็นแบบเลือกตอบ

2) แบบประเมินที่ผู้ทรงคุณวุฒิทำการประเมินนักเรียนหลังจากฝึกภาคปฏิบัติ เป็นข้อมูลคะแนนคุณสมบัติของการเป็นมัคคุเทศก์น้อย ประกอบด้วย 2 ด้านใหญ่ๆ คือ ด้านการให้บริการนักท่องเที่ยว และด้านบุคลิกภาพ เป็นคำถามที่ให้เลือกคำตอบแบบมีน้ำหนัก

3) แบบประเมินที่นักเรียนทำการประเมินตนเองหลังจากฝึกภาคปฏิบัติ เป็นข้อมูลคะแนนคุณสมบัติของการเป็นมัคคุเทศก์น้อย ประกอบด้วย 2 ด้านใหญ่ๆ คือ ด้านการให้บริการนักท่องเที่ยว และด้านบุคลิกภาพ เป็นคำถามที่ให้เลือกคำตอบแบบมีน้ำหนัก

4) แบบประเมินที่นักเรียนทำการประเมินความพึงพอใจจากการอบรม

ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้ตอบแบบสอบถาม เป็นแบบเลือกตอบ

ส่วนที่ 2 ข้อมูลความพึงพอใจในการเข้าร่วมอบรม ประกอบด้วย 4 ด้านใหญ่ๆ คือ ด้านกระบวนการขั้นตอน และเนื้อหาในการอบรม ด้านเจ้าหน้าที่ผู้ให้บริการ ด้านสิ่งอำนวยความสะดวก และ ด้านคุณภาพของการอบรมเป็นคำถามที่ให้เลือกคำตอบแบบมีน้ำหนัก

ขั้นตอนที่ 8 ถ่ายทอดองค์ความรู้ชุมชนให้แก่ครูเพื่อนำไปถ่ายทอดให้กับนักเรียนในโรงเรียนพื้นที่เป้าหมายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้

ตลอดช่วงชีวิต เป็นการเตรียมความพร้อมให้กับคุณครูในโรงเรียนของนักเรียนที่เข้ารับการฝึกอบรมมัคคุเทศก์น้อย ประกอบด้วยครูโรงเรียนวัดบ้านบน ครูโรงเรียนบ้านใหม่ศึกษา และครูโรงเรียนเขาทอง เพื่อให้ทราบแนวทางในการฝึกภาคปฏิบัติ และสามารถทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยวิทยากรในการฝึกฝนมัคคุเทศก์น้อยเหล่านี้หลังจากเสร็จสิ้นการอบรมจากวิทยากรผู้ทรงคุณวุฒิแล้ว เพื่อสร้างความพร้อมและความมั่นใจให้กับเด็กๆ มัคคุเทศก์น้อย ตลอดจนสามารถนำสื่อการเรียนรู้ต่างๆ ได้แก่ (1) บอร์ดนิทรรศการทรัพยากรการท่องเที่ยว (2) หนังสืออิเล็กทรอนิกส์ทรัพยากรการท่องเที่ยว และ (3) หนังสือทรัพยากรการท่องเที่ยวตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อเดิม ไปใช้ในการอบรมนักเรียนภายในโรงเรียนของตนเองที่ไม่ได้เข้ารับการอบรมในครั้งนี้ให้เป็นมัคคุเทศก์น้อยรุ่นต่อไปได้โดยไม่ขาดช่วงในอนาคต

ขั้นตอนที่ 9 จัดทำหนังสือการท่องเที่ยวตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อเดิม เพื่อให้ชาวบ้านและเยาวชนในชุมชนพื้นที่เป้าหมาย ผู้ที่สนใจ และนักท่องเที่ยวพื้นที่อื่นสามารถนำไปใช้ในการศึกษาและเพื่อรองรับการพัฒนาตลาดการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาและวัฒนธรรมอำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ ในอนาคตต่อไปได้ โดยขั้นตอนการจัดทำได้ผ่านการกลั่นกรองพิจารณาหนังสือจากผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 4 ท่าน ก่อนดำเนินการขอเลขที่หนังสือ ISBN จากหอสมุดแห่งชาติ และตีพิมพ์ เผยแพร่เป็นลำดับต่อมา

ขั้นตอนที่ 10 ถ่ายทอดองค์ความรู้ชุมชนให้แก่ชุมชนพื้นที่เป้าหมายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดช่วงชีวิต

เป็นขั้นตอนของการจัดนิทรรศการเคลื่อนที่ เพื่อประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยว ตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อเดิมให้กับชาวบ้านและผู้ที่สนใจ ได้ทราบถึงทรัพยากรทางการท่องเที่ยว และประวัติความเป็นมาของวัดบ้านบน วัดสระทะเล และวัดเขาทอง ตลอดจนเป็นการเผยแพร่ประวัติและหลักธรรมตามจริยาวัตรของหลวงพ่อเดิมเพื่อให้มีต้นแบบในการดำเนินชีวิต

การวิเคราะห์ข้อมูล

ใช้การวิเคราะห์สังเคราะห์จากเนื้อหาซึ่งเป็นข้อมูลเชิงคุณภาพ และนำสถิติ paired t-test และสถิติเชิงพรรณนา ได้แก่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน มาใช้วิเคราะห์ข้อมูลที่รวบรวมจากแบบประเมิน

ผลการศึกษา

ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรทางการท่องเที่ยวตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อเดิมที่ปรากฏดัง E-Book ต่อไปนี้

วัดสระทะเล วัดบ้านบน วัดเขาทอง

ภาพที่ 1 QR code E-book

ผลการดำเนินงานตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 ได้แหล่งการเรียนรู้ ตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อเดิม 3 แห่ง คือ วัดสระทะเล วัดบ้านบน และวัดเขาทอง

บอร์ด (นิทรรศการเคลื่อนที่)

1) ทรัพยากรทางการท่องเที่ยวของวัดบ้านบน

2) ทรัพยากรทางการท่องเที่ยวของวัดสระทะเล

3) ทรัพยากรทางการท่องเที่ยวของวัดเขาทอง

4) ประวัติของวัดบ้านบน และเกจิอาจารย์ที่สำคัญ รวมถึงความเกี่ยวพันของหลวงพ่อเดิมกับวัดบ้านบน

5) ประวัติของวัดสระทะเล และเกจิอาจารย์ที่สำคัญ รวมถึงความเกี่ยวพันของหลวงพ่อเดิมกับวัดสระทะเล

6) ประวัติของวัดเขาทอง และเกจิอาจารย์ที่สำคัญ รวมถึงความเกี่ยวพันของหลวงพ่อเดิมกับวัดเขาทอง

ป้ายสื่อความหมาย (นิทรรศการถาวร)

1) วัดบ้านบน ได้จัดทำนิทรรศการถาวรด้วยป้ายสื่อความหมาย จำนวน 6 จุด

2) วัดสระทะเล ได้จัดทำนิทรรศการถาวรด้วยป้ายสื่อความหมาย จำนวน 4 จุด

3) วัดเขาทอง ได้จัดทำนิทรรศการถาวรด้วยป้ายสื่อความหมาย จำนวน 4 จุด

ผลการดำเนินงานตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3

ตารางที่ 1 ผลการทดสอบสมมติฐานก่อน-หลังอบรม

การเปรียบเทียบความรู้			Mean	N	S.D	t	p
นักเรียนโรงเรียนวัดบ้านบน	ก่อน	pre	7.54	37	2.91	-7.21	0.00
	หลัง	post	10.00	37	2.80		
นักเรียนโรงเรียนบ้านใหม่ศึกษา	ก่อน	pre	5.93	27	2.15	-5.49	0.00
	หลัง	post	8.52	27	2.79		
นักเรียนโรงเรียนเขาทอง	ก่อน	pre	3.88	32	1.76	-10.32	0.00
	หลัง	post	6.78	32	2.41		
รวม	**ก่อน**	**pre**	**5.86**	**96**	**2.81**	**-12.73**	**0.00**
	หลัง	**post**	**8.51**	**96**	**2.98**		

*p ≤ 0.05

นักเรียนทั้งสามโรงเรียน มีผลคะแนนการทดสอบความรู้หลังเข้ารับการอบรมมัคคุเทศก์น้อย ณ แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาและวัฒนธรรม ตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อเดิมสูงกว่าผลคะแนนการทดสอบความรู้ก่อนเข้ารับการอบรม อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 แสดงให้เห็นว่าการฝึกอบรมมัคคุเทศก์น้อยมีผลทำให้นักเรียนทั้งสามโรงเรียน มีความรู้เพิ่มมากขึ้น

ตารางที่ 2 ผลการประเมินตนเองของผู้เข้าอบรม

ที่	รายการ/ข้อคำถามประเมินโดยนักเรียน	รวม		
		$\bar{X}$	S.D.	แปล
	ด้านการให้บริการนักท่องเที่ยว	4.36	0.80	**ดี**
1	ความสามารถในการกำหนดเวลา	4.15	0.87	ดี
2	ความสามารถในการให้ข้อมูลสถานที่ท่องเที่ยว	4.32	0.86	ดี
3	ความยินดีในการตอบคำถาม	4.50	0.74	ดีมาก
4	ความสามารถในการบริการและอำนวยความสะดวก	4.48	0.78	ดี
5	ความตรงต่อเวลา	4.36	0.77	ดี
	ด้านบุคลิกภาพ	4.51	0.72	**ดีมาก**
6	ความซื่อสัตย์สุจริต	4.52	0.74	ดีมาก
7	ความรู้จักกาลเทศะ	4.50	0.66	ดีมาก
8	ความเป็นกันเองและจริงใจในการให้บริการ	4.54	0.74	ดีมาก
9	ความเมตตากรุณา ปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข	4.45	0.78	ดี
10	ความตระหนักในหน้าที่และความรับผิดชอบ	4.52	0.70	ดีมาก

นักเรียนโรงเรียนวัดบ้านบน โรงเรียนบ้านใหม่ศึกษา และโรงเรียนเขาทอง ได้มีการประเมินตนเองด้านการให้บริการนักท่องเที่ยวภาพรวมอยู่ในระดับดี โดยมีการประเมินเรื่องความยินดีในการตอบคำถาม อยู่ในระดับดีมาก ส่วนในเรื่องอื่นๆ อยู่ในระดับดี ส่วนทางด้านบุคลิกภาพภาพรวมอยู่ในระดับดีมาก โดยประเมินเรื่องความเมตตากรุณา ปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุขอยู่ในระดับดี ส่วนเรื่องอื่น อยู่ในระดับดีมาก

ตารางที่ 3 ผลการประเมินผู้เข้าอบรมโดยผู้ทรงคุณวุฒิ

ที่	รายการ/ข้อคำถาม ประเมินโดยผู้ทรงคุณวุฒิ	รวม		
		$\bar{X}$	S.D.	แปล
ด้านการให้บริการนักท่องเที่ยว		4.00	0.76	**ดี**
1	ความสามารถในการกำหนดเวลา	4.11	0.77	ดี
2	ความสามารถในการให้ข้อมูลสถานที่ท่องเที่ยว	3.66	0.83	ดี
3	ความยินดีในการตอบคำถาม	3.92	0.75	ดี
4	ความสามารถในการบริการและอำนวยความสะดวก	4.02	0.70	ดี
5	ความตรงต่อเวลา	4.29	0.77	ดี
ด้านบุคลิกภาพ		4.42	0.76	**ดี**
6	ความซื่อสัตย์สุจริต	4.61	0.75	ดีมาก
7	ความรู้จักกาลเทศะ	4.44	0.78	ดี
8	ความเป็นกันเองและจริงใจในการให้บริการ	4.30	0.75	ดี
9	ความเมตตากรุณา ปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข	4.40	0.76	ดี
10	ความตระหนักในหน้าที่และความรับผิดชอบ	4.36	0.76	ดี

ผู้ทรงคุณวุฒิได้มีการประเมินนักเรียนโรงเรียนวัดบ้านบน โรงเรียนบ้านใหม่ศึกษา และโรงเรียนเขาทองรวมทั้งสามโรงเรียน ทั้งด้านการให้บริการนักท่องเที่ยว และด้านบุคลิกภาพภาพรวม อยู่ในระดับดี โดยด้านบุคลิกภาพ ในเรื่องความซื่อสัตย์สุจริต อยู่ในระดับดีมาก

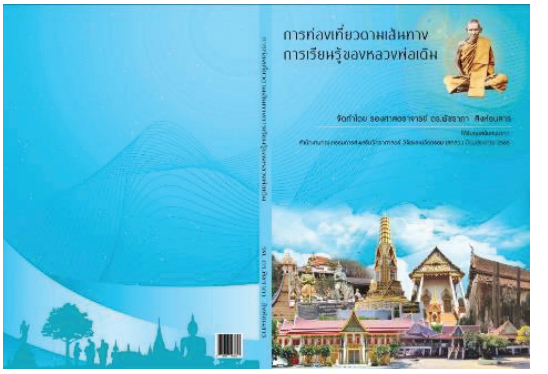

ผลการดำเนินงานตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 4 ได้หนังสือการท่องเที่ยวตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อเดิมและมีการถ่ายทอดองค์ความรู้สู่ชุมชนเลข ISBN ของหนังสือ คือ 978-616-593-854-9

สรุปผลการวิจัย

การศึกษาเรื่องการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาและวัฒนธรรม ตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อเดิม เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดช่วงชีวิต

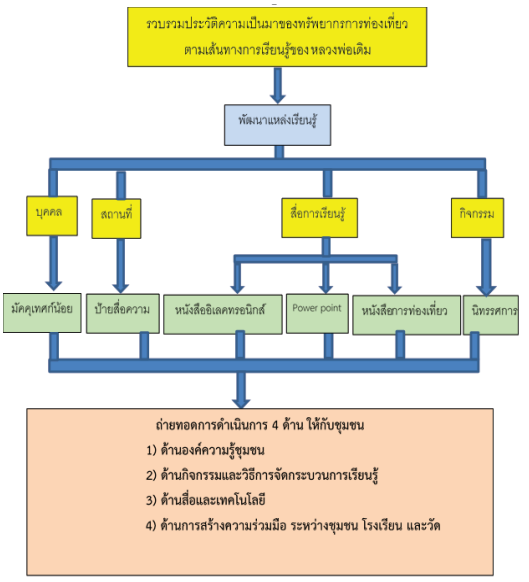

การวิจัยระยะต้นน้ำเป็นการรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติและความเป็นมาของทรัพยากรการท่องเที่ยวของอำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ ตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อเดิม เพื่อนำไปเป็นข้อมูลในการสร้างแหล่งเรียนรู้ ณ วัดต่างๆ ตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อเดิม และถ่ายทอดให้กับนักเรียนในพื้นที่ในการเป็นมัคคุเทศก์

การวิจัยระยะกลางน้ำ เป็นการพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ 4 ประเภท คือ (1) ประเภทบุคคล (2) ประเภทสถานที่ (3) ประเภทสื่อการเรียนรู้และสารสนเทศ และ (4) ประเภทกิจกรรม และเสริมสร้างคุณธรรม ภูมิปัญญา และคุณลักษณะแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตให้กับทุนมนุษย์ในชุมชน

การวิจัยระยะปลายน้ำ จัดทำหนังสือและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์การท่องเที่ยวตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อเดิมที่สามารถเปิดผ่านได้ทั้งสมาร์ทโฟน และเครื่องคอมพิวเตอร์

อภิปรายผล

การพัฒนาเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อเดิมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวและแหล่งเรียนรู้ของชุมชนนั้นมีผลโดยตรงต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของอำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งสอดคล้องกับ เมทิณี แสงกระจ่าง (2551) เพราะนอกจากจะทำให้ชุมชนได้เรียนรู้คุณค่าของแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและธรรมชาติที่มีความสำคัญต่อรายได้แล้วยังช่วยกระตุ้นให้เกิดความภาคภูมิใจในมรดกของท้องถิ่นและของชาติยังผลให้เกิดความใส่ใจในการอนุรักษ์ การมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในด้านการดำเนินงาน (สามพรมณีไมตรีจิต, 2539) แหล่งการเรียนรู้ชุมชนมีความสำคัญต่อการเรียนรู้ตามอัธยาศัยของคนในชุมชนทำให้สามารถเรียนรู้จากประสบการณ์จริงได้ ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นในชุมชน เพื่อเป็นรากฐานของการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนอย่างยั่งยืน (ธนัทณัฏฐ์ ฉัตรภัครัตน และคณะ, 2561)

การพัฒนาทรัพยากรการท่องเที่ยวตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อเดิมด้วยการรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติและความเป็นมาของทรัพยากรการท่องเที่ยวของอำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ ที่มีความสำคัญและคุณค่าทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศาสนา ตลอดจนมีคุณค่าทางศิลปะและสถาปัตยกรรมเพื่อนำมาพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้ ในรูปแบบที่เยาวชนและผู้ที่สนใจเข้าถึงได้เพื่อที่แหล่งเรียนรู้เหล่านี้จะช่วยส่งเสริมสนับสนุนให้การเรียนรู้เกิดขึ้นได้ทุกเวลา ทุกสถานที่ จึงเป็นการศึกษาตลอดชีวิตสำหรับประชาชน แนวทางการพัฒนาแหล่งการ

เรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 ไว้ว่าจำเป็นต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่นหรือคนในชุมชน เพื่อพัฒนาให้แหล่งการเรียนรู้สามารถตอบสนองกับความต้องการของคนในชุมชนได้อย่างแท้จริง นอกจากนี้การประยุกต์ใช้สื่อและเทคโนโลยีสมัยใหม่เพื่ออำนวยความสะดวกในการเข้าถึงแหล่งการเรียนรู้ก็เป็นสิ่งที่สำคัญเพื่อเปิดโอกาสการเข้าถึงแหล่งการเรียนรู้ได้ ทุกที่ ทุกเวลา และเป็นการสร้างแรงจูงใจในการเรียนรู้ได้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต ในงานวิจัยนี้ได้พัฒนาแหล่งเรียนรู้ 4 ประเภท ประกอบด้วย แหล่งการเรียนรู้ประเภทบุคคล ได้แก่ ครูที่ได้รับการฝึกเป็นผู้ช่วยวิทยากรที่สามารถถ่ายทอดให้กับนักเรียนในโรงเรียนของตนต่อไป แหล่งการเรียนรู้ประเภทสถานที่ ได้แก่ ป้ายสื่อความหมายในแต่ละจุดของศาสนสถานที่สำคัญของแต่ละวัด แหล่งการเรียนรู้ประเภทสื่อ ได้แก่ หนังสือ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยวตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อเติม และแหล่งการเรียนรู้ประเภทกิจกรรม ได้แก่ การจัดนิทรรศการ และการฝึกมัคคุเทศก์ในภาคปฏิบัติ ซึ่งสอดคล้องกับการจำแนกแหล่งการเรียนรู้ของสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (2549) และธนัทณัฏฐ์ ฉัตรภัครัตน์ และคณะ (2561) การพัฒนาดังที่ได้กล่าวมานี้เป็นจุดเริ่มต้นในการพัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวในแหล่งวัฒนธรรมตามการจัดรูปแบบขององค์การท่องเที่ยวโลก (Goeldner & Ritchie, 2006) เพราะนอกจากจะเอื้อประโยชน์ด้านการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมแล้ว ยังจะมีส่วนช่วยกระตุ้นให้เกิดการเดินทางท่องเที่ยวทางศาสนารวมทั้งเสริมสร้างสินค้าใหม่ทางการท่องเที่ยวให้เกิดขึ้นเป็นรูปธรรม (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2548) สอดคล้องกับ ราณี อิสิชัยกุล (2546) ที่ว่าทรัพยากรการท่องเที่ยวประเภทประวัติศาสตร์โบราณวัตถุสถาน และศาสนสถาน เหล่านี้มีความสำคัญในฐานะเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โบราณคดีและศาสนาที่แสดงถึงอารายธรรมของท้องถิ่น มีผลดึงดูดให้นักท่องเที่ยวไปเยือน อีกทั้งการท่องเที่ยวรูปแบบนี้มิใช่เป็นการท่องเที่ยวเพื่อชมสถานที่เพียงเท่านั้นแต่ยังเป็นการเรียนรู้ในด้านประเพณี วัฒนธรรม กิจกรรม และความเชื่อทางพระพุทธศาสนาตลอดจนการพัฒนาจิตใจมนุษย์ให้สูงขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับหลักพุทธศาสนาคือต้องการให้ทุกคนเป็นคนดีการท่องเที่ยวเชิงพุทธ/วิถีพุทธ (ตันติการ โคตรชารี, 2555) แต่การตลาดการท่องเที่ยว ของ World Tourism Organization (1999) เป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับผู้ผลิตและผู้บริโภค หรือนักท่องเที่ยว เพื่อตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวด้วยความพึงพอใจของนักท่องเที่ยว และเกิดประโยชน์สูงสุดแก่ผู้ผลิต บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา (2555) กล่าวว่า การตลาดการท่องเที่ยวเป็นการแสดงถึงความพยายามของผู้ประกอบการธุรกิจที่จะวิเคราะห์ทรัพยากรการท่องเที่ยวและการบริการท่องเที่ยวที่จะสามารถเสนอขายให้แก่นักท่องเที่ยวได้ และใช้เป็นลู่ทางในการพัฒนาสินค้าทางการท่องเที่ยวและส่งเสริมให้เกิดนักท่องเที่ยว ในงานวิจัยนี้จึงได้มีการเพิ่มศักยภาพในการให้บริการนักท่องเที่ยวด้วยการสร้างมัคคุเทศก์น้อยที่มีความรู้ ความสามารถที่จะให้บริการกับนักท่องเที่ยวได้ด้วย

ข้อเสนอแนะ

การพัฒนาการท่องเที่ยวในเชิงระบบจะต้องมีการพิจารณารวมไปถึงสิ่งแวดล้อมของระบบท่องเที่ยวด้วย แนวคิดระบบการท่องเที่ยวของสถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (2540) จำแนกได้ 3 ระบบย่อย คือ (1) ทรัพยากรการท่องเที่ยว (2) บริการการท่องเที่ยว และ (3) ตลาดการท่องเที่ยว เบื้องต้นในโครงการนี้มีการพัฒนาเพียง 2 ด้านคือ

(1) ทรัพยากรการท่องเที่ยว และ (2) บริการการท่องเที่ยว แต่ยังไม่ได้มีการพัฒนาถึงตลาดการท่องเที่ยวอย่างสมบูรณ์ แนวทางการขยายผลจึงควรมีการกำหนดแนวทางการพัฒนาถึงตลาดการท่องเที่ยวอย่างสมบูรณ์ โดยพัฒนากิจกรรมรูปแบบหรือกระบวนการท่องเที่ยวในพื้นที่เพิ่มเติมให้สามารถรองรับการท่องเที่ยวในรูปแบบของทัวร์ โดยใช้แหล่งท่องเที่ยวตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อเดิมครบทั้ง 6 จุดเป็นหลัก

กิตติกรรมประกาศ

คณะผู้วิจัยขอขอบคุณสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.) ที่สนับสนุนงบประมาณในการทำวิจัยครั้งนี้ รวมถึงผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องที่ช่วยให้งานวิจัยสำเร็จลุล่วงด้วยดี โดยงานวิจัยนี้ได้รับการรับรองโครงการวิจัยตามแนวทางหลักจริยธรรมในคนที่เป็นมาตรฐานสากล COA No.000222022 และ NREC No. 0052264

เอกสารอ้างอิง

กระทรวงวัฒนธรรม. (2554). *ความหมายของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม*. www.creative culturethailand.com

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2548). *นโยบายและกลยุทธ์การพัฒนาและการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ*. http://conservation.forest.ku.ac.th

กิดานันท์ มลิทอง. (2543). *ไอซีทีเพื่อการศึกษา*. ห้างหุ้นส่วนจำกัดอรุณการพิมพ์.

คณะกรรมการนโยบายการท่องเที่ยวแห่งชาติ. (2560). *แผนพัฒนาการท่องเที่ยว ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2560 - 2564)*. สำนักงานกิจการโรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2555). *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555-2559)*. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

จิระวรรณ เจียสกุล. (2557). “เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารกับการพัฒนาประเทศ” ใน *เอกสารการสอนชุดวิชาประสบการณ์วิชาชีพเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร หน่วยที่ 13 หน้า 1-61*. สาขาวิชาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

ตันติกร โคตรชารี. (2555). *พฤติกรรมนักท่องเที่ยวชาวไทย ในการท่องเที่ยวเชิงศาสนาพระธาตุประจำวันเกิด จังหวัดนครพนม*. [หลักสูตรปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย]. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ธนกฤต สังข์เฉย. (2550). *อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวและการบริการ* (พิมพ์ครั้งที่ 1). คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตสารสนเทศเพชรบุรี.

ธนัทณัฏฐ์ ฉัตรภัครัตน์, ชุติวัฒน์ สุวัตถิพงศ์ และวิทูรย์ วงษ์อามาตย์. (2561). *การพัฒนารูปแบบแหล่งการเรียนรู้ชุมชนอัจฉริยะในศตวรรษที่ 21 เพื่อส่งเสริมคุณลักษณะการเรียนรู้ตลอดชีวิตของประชาชน*. สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.

นัดดา อังสุโวทัย. (2550). *การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอนวิชาเคมีที่เน้นกระบวนการเรียนรู้แบบนำตนเองของนักศึกษาระดับปริญญาตรี* [วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ].

บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา. (2555). *การตลาดเพื่อการท่องเที่ยว*. ศูนย์วิชาการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.

ประภัสสร ผ่องใส. (2556). *ผลกระทบด้านเศรษฐกิจและวัฒนธรรมจากการท่องเที่ยวในวัดพระมหาเจดีย์ชัยมงคลต่อชุมชนท้องถิ่น ตำบลผาน้ำย้อย อำเภอหนองพอก จังหวัดร้อยเอ็ด* [การศึกษาอิสระปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยขอนแก่น].

ปาริฉัตร อิ้งจะนิล. (2554). *พฤติกรรมนักท่องเที่ยวชาวไทยต่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในรูปแบบตลาดเก่า กรณีศึกษาตลาดคลองสวน 100 ปีจังหวัดสมุทรปราการ* [วิทยานิพนธ์ปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยขอนแก่น].

พัชราภา สิงห์ธนสาร. (2563). *รายงานกิจกรรมส่งเสริมและสนับสนุนการวิจัย แนวทางการพัฒนาตลาดการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาและวัฒนธรรม อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ ตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อเติม*. สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ.

เมทิณี แสงกระจ่าง. (2551). *ประสิทธิผลของนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวปีท่องเที่ยวไทย 2551-2552 ในการฟื้นฟูความเชื่อมั่นนักท่องเที่ยวต่างประเทศ*. มหาวิทยาลัยนานาชาติแสตมฟอร์ด.

ราณี อิสิชัยกุล. (2546). *ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเอกสารการสอนชุดฝึกอบรมทางไกลหลักสูตรการจัดการท่องเที่ยวชุมชนอย่างยั่งยืน*. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2549). *รายงานการวิจัยการจัดการเรียนรู้ของแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต*: *พิพิธภัณฑ์*. ภาพพิมพ์.

วัชราภรณ์ ระยับศรี. (2551). *พฤติกรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธของนักท่องเที่ยวชาวไทยและ ชาวต่างชาติที่มาเที่ยววัดในบริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ กรุงเทพมหานคร* [ปริญญานิพนธ์วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผนและการจัดการการท่องเที่ยวเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ].

สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย. (2540). *โครงการดำเนินการเพื่อกำหนดนโยบายการท่องเที่ยวเพื่อรักษาระบบนิเวศ* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กองวิชาการที่ปรึกษา ศูนย์บริการวิชาการ สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (วท.)

สามพร มณีไมตรีจิต. (2539). *บทบาทวัฒนธรรมไทยกับการท่องเที่ยว. เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการโครงการสืบสานวัฒนธรรมไทยนิยมไทย ครั้งที่ 3*. การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.

สุมาลี สังข์ศรี. (2555). *การเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับประเทศไทย*. โครงการส่งเสริมการแต่งตำรามหาวิทยาลัย สุโขทัยธรรมาธิราช.

สุวิธิดา จรุงเกียรติกุล. (2557). *บทวิเคราะห์การศึกษาและการเรียนรู้ตลอดชีวิต ใน การศึกษาและการเรียนรู้ตลอดชีวิต*. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย.

Goeldner, C., & Ritchie, J. R. B. (2006). *Tourism: principles, practices, philosophies* (10th ed.). Wiley.

Henschke, J. A. (2008). Movement toward staying ahead of the curve in developing and managing human capital. In V. C. X. Wang & K. P. King Z. (eds.), *Human performance models in the global context* (pp.1-27). Charlotte, Information Age Publishing.

Knowles, M. S. (1990). *The adult learner: A neglected species* (4th edition). Gulf.

Knowles, M. S. (1970). *The modern practice of adult education: Andragogy versus pedagogy*. Association Press.

Smaldino, S.E., Russell, J.D., Heinich, R. & Molendo, M. (2005). *Instructional technology and media for learning* (8 eds.). Courier Kendallvill, Inc.